

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

БАХУРИНСЬКА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.3/.7

**Кримінально-правова характеристика порушення
вимог законодавства про охорону праці
(ст. 271 КК України)**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ - 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор
Яценко Станіслав Сергійович, юридичний факультет
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри кримінального права та кримінології.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
Борисов Вячеслав Іванович,
Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри кримінального права № 1;

кандидат юридичних наук, доцент
Тростюк Зоя Аполлінаріївна,
Київський університет права НАН України,
доцент кафедри кримінального права та процесу

Захист відбудеться “18” червня 2007 р. о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: вул. Володимирська, 60,
м. Київ, 01033.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою:
вул. Володимирська, 58, м. Київ, 01033.

Автореферат розісланий “15” травня 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сиза Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні економічні відносини, розвиток підприємництва, інтенсивність нарощування обсягів виробництва дають не лише позитивні соціально-економічні результати, але мають і певні негативні наслідки, зокрема, порушення трудових прав працівників, у тому числі й передбаченого ст. 43 Конституції України права на безпечні умови праці. У прагненні досягти найвищих економічних показників, збільшити доходи своєї діяльності роботодавці не завжди приділяють достатньо уваги безпеці та гігієні праці, їх забезпеченню та фінансуванню. Як наслідок, рівень виробничого травматизму в Україні залишається досить високим, про що свідчить аналіз статистичних даних: зокрема, у 2002 р. офіційно зафіксовано 26168 випадків травмування працівників (із них смертельно – 1285), у 2003 р. – відповідно 24847 (1230), у 2004 р. – відповідно 22691 (1164) випадок, у 2005р. – 23106 (1200) випадків відповідно¹. Очевидно, що офіційна статистика не повністю відбиває реально існуючий стан умов праці, якщо враховувати високий рівень латентності цього явища. Це вимагає більш виваженого ставлення до питань виробничої безпеки і охорони праці в країні, обумовлює необхідність вдосконалення системи соціальних та правових (у тому числі й кримінально-правових) заходів забезпечення охорони праці в Україні.

Реформування кримінального законодавства України в частині регламентації відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці було здійснене у 2001 р. з прийняттям нового Кримінального кодексу України (далі – КК). Перш за все, на рівні самостійного розділу X Особливої частини КК сформована нова система норм, що передбачають відповідальність за злочини проти безпеки виробництва, у яку увійшли й норми, закріплені ст. 271 КК. Зазнав змін і зміст ст. 271 КК порівняно з відповідною ст. 135 КК 1960 р.: зокрема, здійснена декриміналізація делікту створення небезпеки, отримав певну конкретизацію кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 271 КК. Суттєвих змін зазнали й санкції ст. 271 КК.

Законодавчі новели були спрямовані на підвищення ефективності застосування зазначених норм КК, але доводиться констатувати, що вона є недостатньою. За даними судової статистики, у 2004 р. у провадженні органів досудового слідства перебувало 492 кримінальні справи про злочини проти безпеки виробництва, у 2005 р. – 477, у 2006 р. – 384. Судами України у 2004 р. розглянуто 384 (з постановленням вироку – 244), у 2005 р. – 398 (з постановленням вироку – 191). Показники щодо призначеного покарання свідчать про досить ліберальний підхід судів до обрання заходів кримінально-правового впливу за порушення вимог безпеки праці та безпеки виробництва: у 2004 р. з 249 засуджених за вироками, що набрали законної сили, 156 осіб звільнені від відбування покарання, що становить 62,7%; у 2005 р. – з 200 засуджених 130 осіб від відбування покарання були звільнені (65%).

Співставлення показників про стан виробничого травматизму з даними судової статистики показує невисоку результативність боротьби з порушеннями вимог законодавства про охорону праці у всіх галузях виробництва та невиробничої сфери в

¹ Інформаційно-аналітична довідка Державного комітету України з нагляду за охороною праці про стан промислової безпеки в Україні та підсумки роботи органів Держнаглядохоронпраці. – К., 2005.

Україні, що обумовлюється, зокрема, недосконалістю законодавчої регламентації такої боротьби, неузгодженістю норм різних галузей законодавства.

У зв'язку з цим актуальності набувають наукові дослідження питань кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці, які недостатньо опрацьовані в теоретичному плані, не дістали належного нормативного вирішення, потребують розв'язання на рівні правозастосовчої практики.

В науці кримінального права завжди приділялася значна увага питанням кримінально-правової охорони безпеки праці. Особливості кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці розглядалися або як самостійний об'єкт дослідження, або в межах вивчення проблем кримінально-правової охорони трудових прав громадян, чи як елемент питань відповідальності за окремі злочини проти безпеки виробництва, багатьма відомими вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед них В.І.Антипов, В.І.Борисов, А.П.Бороданков, М.С.Брайнін, З.А.Вишинська, В.К.Глістін, М.С.Гринберг, Е.Н.Зінченко, В.М.Іванов, С.А.Квелідзе, С.П.Келіна, П.В.Кобзаренко, Е.А.Коренкова, І.Ф.Крилов, І.П.Лановенко, В.Т.Маляренко, Ю.Б.Мельникова, В.О.Навроцький, В.І.Павликівський, В.Д.Пакутін, О.О.Пашенко, А.Б.Сахаров, С.І.Свінкін, О.А.Смик, Г.І.Слущкий, І.М.Тяжкова, М.І.Федоров, М.І.Хавронюк, Г.І.Чангулі, В.А.Широков, Н.С.Шостак, А.К.Щедріна, Н.П.Яблоков та інші науковці.

Необхідно зазначити, що значна частина наукових робіт з проблем кримінально-правової охорони безпеки праці написана в радянський період. Водночас ці питання не були самостійним об'єктом кримінально-правових дисертаційних досліджень в Україні з моменту прийняття нового КК. Особливості відповідальності за злочин, передбачений ст. 271 КК, висвітлюються сучасними авторами на рівні коментування і, як правило, є дещо фрагментарними. Окремі питання залишаються недостатньо вивченими. Потребують з'ясування проблеми співвідношення змісту родового та безпосередніх об'єктів вказаного злочину, встановлення змісту ознак суспільно небезпечних наслідків, а також суб'єкта злочину, співвідношення злочину, передбаченого ст. 271 КК, з іншими злочинами тощо.

Вищезазначене зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочину, передбаченого ст. 271 КК, та спірних питань його кваліфікації, окремих проблем вдосконалення норм кримінального законодавства України та практики їх застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною плану наукової роботи кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на 2005-2010 рр. "Проблеми боротьби зі злочинністю: кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти", затвердженого рішенням кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 12 від 17 березня 2005 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснення комплексного наукового аналізу об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочину, передбаченого ст. 271 КК, а також формулювання пропозицій щодо

удосконалення окремих положень чинного кримінального законодавства і практики його застосування. Для досягнення цієї мети були визначені такі основні завдання:

дослідити специфічний кримінально-правовий зміст об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочину, передбаченого ст. 271 КК;

проаналізувати чинне законодавство України про охорону праці з метою встановлення конкретизованого змісту бланкетних ознак ст. 271 КК України;

визначити співвідношення злочину, передбаченого ст. 271 КК України, з деякими іншими злочинами;

виявити позитивний досвід законотворчості окремих зарубіжних країн щодо встановлення кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці з метою вдосконалення вітчизняного кримінального закону;

вивчити та узагальнити практику застосування судами ст. 271 КК України, провести аналіз статистичних даних про поширеність порушень вимог законодавства про охорону праці і його питому вагу у системі однорідних правопорушень;

на підставі проведеного дослідження внести пропозиції щодо вдосконалення положень кримінального законодавства України та практики його застосування.

Дисертант не розглядає питання караності та застосування окремих заходів кримінально-правового впливу за вчинення досліджуваного злочину.

Об'єктом дослідження виступає порушення вимог законодавства про охорону праці як кримінально-правове явище.

Предметом дослідження є кримінально-правова характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочину, передбаченого ст. 271 КК України.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених мети та завдань дослідження у роботі було використано наступні методи: *діалектичний* – при визначенні правових механізмів охорони безпеки праці як об'єкта кримінально-правової охорони та об'єкта злочинного посягання; *історико-правовий* – при вивченні поглядів щодо об'єкта дослідження, а також при здійсненні порівняльного аналізу окремих положень КК 1960 та 2001 рр.; *формально-догматичний* – при встановленні змісту юридичних термінів та формулювань, вжитих у КК України та деяких зарубіжних країн; *системно-структурний* та *функціональний* – при здійсненні аналізу юридичних складів злочину, передбаченого ст. 271 КК, визначенні місця цієї статті в системі норм КК; *порівняльно-правовий* – при дослідженні основних підходів до нормативної регламентації кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці у кримінальному законодавстві зарубіжних країн; *статистичний* – при проведенні узагальнення матеріалів практики застосування судами м. Києва та Київської області норм про кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та інших порушень вимог безпеки виробництва, а також при здійсненні аналізу статистичних даних про структуру та динаміку виробничого травматизму в Україні.

Дисертаційне дослідження проведено з урахуванням положень загальної теорії права, науки кримінального, цивільного, трудового права, економічної теорії, філософії та деяких інших наук.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять матеріали 34 кримінальних справ про злочин, передбачений ст. 271 КК України, та інші злочини

проти безпеки виробництва, розглянуті судами м. Києва та Київської області в період з 2001 по 2005 роки, статистичні дані Генеральної прокуратури України по вказаній категорії справ за 2004-2006 рр., узагальнення практики застосування судами ст.ст. 135, 218-220 КК 1960 р., проведене Верховним Судом України у 2001 р., статистичні дані про стан виробничого травматизму в Україні, одержані в Державному комітеті України з нагляду за охороною праці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в Україні після набуття чинності КК 2001 р. на дисертаційному рівні проведене комплексне дослідження змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочину, передбаченого ст. 271 КК. Зокрема, виносяться на захист наступні положення, висновки та пропозиції:

1. Визначено, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 271 КК, є безпека праці, як соціальна цінність, що являє собою вираз соціального зв'язку між учасниками правовідносин у сфері забезпечення конституційного права громадян на належні, безпечні та здорові умови праці. Запропоновано дефініцію поняття “безпека праці”.

2. На основі співвідношення змісту обумовленого назвою розділу X Особливої частини КК родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва та безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК, обґрунтовується, що зміст останнього є ширшим, оскільки включає безпеку праці не лише у виробничій, а й у невиробничій сфері суспільних відносин.

3. Отримало подальший розвиток положення про потерпілого від злочину, передбаченого ст. 271 КК; запропонована авторська класифікація потерпілих від порушення вимог законодавства про охорону праці за таким критерієм, як характер правового зв'язку особи з підприємством, установою, організацією чи фізичною особою, що використовує найману працю, при здійсненні такою особою трудової (службової) діяльності.

4. З урахуванням змісту та цільового призначення відповідних приписів нормативно-правових актів про охорону праці, обґрунтовується, що вжите у ст. 271 КК формулювання “вимоги законодавства про охорону праці” вимагає обмеженого тлумачення, оскільки порушенням не всіх нормативних приписів іманентно властива можливість спричинення шкоди здоров'ю чи життю потерпілого, і тому не всі нормативно-правові акти про охорону праці мають однакове значення для встановлення кримінальної протиправності діяння. У зв'язку з цим запропоновано відповідне вдосконалення ст. 271 КК.

5. Наводяться додаткові аргументи на користь пропозиції про декриміналізацію заподіяння легкого тілесного ушкодження як різновиду суспільно небезпечних наслідків у злочині, передбаченому ст. 271 КК, та підтверджується висновок, що “мінімальним” проявом шкоди здоров'ю потерпілого внаслідок порушення вимог законодавства про охорону праці треба вважати середньої тяжкості тілесне ушкодження.

6. Отримала подальший розвиток і додаткову аргументацію думка про те, що поняттям “інші тяжкі наслідки”, передбаченим ч. 2 ст. 271 КК, може охоплюватися тільки шкода здоров'ю особи, проявом якої є тяжке тілесне ушкодження.

7. З урахуванням положень трудового та господарського законодавства України, обґрунтовується, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 271 КК, (окрім службової особи підприємства, установи, організації) є будь-яка фізична особа, що використовує найману працю з укладенням трудового договору, – така, що зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, й така, що залучає найману працю без державної реєстрації її як підприємця.

8. Обґрунтовується доцільність безпосереднього закріплення у диспозиції ч. 1 ст. 271 КК ознаки, яка визначає суб'єкт цього злочину як спеціальний.

9. На підставі проведеного дослідження запропонована нова редакція назви ст. 271 КК України та диспозицій її першої та другої частин (див. Висновки).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації висновки та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідницькій діяльності – для подальших теоретичних розробок питань кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці; у законотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства (довідки Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та Комітету Верховної України питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією про врахування пропозицій дисертаційного дослідження в подальшій законотворчій роботі); у практичній діяльності судових та правоохоронних органів – зокрема, Пленуму Верховного Суду України щодо застосування норм про кримінальну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці; у начальному процесі – при викладанні навчальної дисципліни “Кримінальне право. Особлива частина”, при підготовці коментарів, підручників, навчальних та методичних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на: X регіональній науково-практичній конференції “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні”, яка проводилася 5-6 лютого 2004 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка; IV міжнародній науково-практичній конференції “Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы”, присвяченій 250-й річниці створення Московського державного університету імені М.В.Ломоносова, яка проводилася 27-28 травня 2004 р. на юридичному факультеті МДУ імені М.В.Ломоносова; міжнародній науково-практичній конференції “Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення”, яка проводилася 13-15 квітня 2007 р. у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені у шести статтях, п'ять з яких опубліковані у фахових виданнях ВАКу, а також у трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації – 235 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 31 сторінка, додатки – 9 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 195 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета та завдання дослідження, його об'єкт та предмет, наукова новизна одержаних результатів, формулюються основні положення, які виносяться на захист, визначається практичне значення одержаних результатів, наводяться дані щодо апробації результатів дослідження та публікацій за його матеріалами.

Розділ 1 “Об'єктивні ознаки порушення вимог законодавства про охорону праці” присвячений дослідженню змісту ознак об'єкта та об'єктивної сторони злочинного порушення вимог законодавства про охорону праці і складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. “Об'єкт злочину, передбаченого ст. 271 КК України” характеризується зміст об'єкта зазначеного злочину та встановлюється співвідношення його зі змістом родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва.

В основу вивчення питання про об'єкт злочину, передбаченого ст. 271 КК, покладено наукову концепцію, згідно з якою об'єктом злочину виступають соціальні цінності; на думку дисертанта, ця концепція видається в сучасній кримінально-правовій доктрині найбільш реалістичною й прийнятною серед багатьох запропонованих теорій.

У дисертації звертається увага на неоднорідність наукових поглядів щодо визначення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК; переважно об'єктом цього злочину визначаються безпечні умови праці, або ж суспільні відносини, що забезпечують безпеку праці. Враховуючи положення ціннісної теорії об'єкта злочину, автор зазначає, що основним безпосереднім об'єктом досліджуваного злочину є безпека праці як соціальна цінність, і формулює власне визначення поняття безпеки праці. Зазначається, що злочин, передбачений ст. 271 КК, є двобоєктним: додатковими безпосередніми об'єктами цього злочину є здоров'я та життя людини.

У дисертації наголошується, що питання про потерпілого від злочину, передбаченого ст. 271 КК, необхідно вирішувати у взаємозв'язку із змістом основного та додаткових об'єктів цього злочину. Зазначається, що потерпілим від аналізованого злочину може бути тільки особа, яка перебуває з підприємством, установою, організацією чи фізичною особою у відповідному правовому зв'язку, що обумовлюється відповідними нормативно-правовими актами. Автором запропонована класифікація потерпілих за характером такого зв'язку, який встановлюється на підставі трудового договору, організаційно-розпорядчих актів або норм спеціального законодавства.

У підрозділі досліджуються історико-правовий та порівняльний аспекти законодавчого закріплення норм, що встановлюють відповідальність за злочини, що пов'язані з порушенням вимог безпеки праці, у відповідних розділах національного та зарубіжного кримінального законодавства. Аналізуються особливості криміналізації таких злочинів у кримінальних законах 36 зарубіжних країн Європи, Азії, Латинської Америки. Зроблено висновок, що для законодавства окремих зарубіжних країн характерні дві тенденції встановлення кримінальної відповідальності за порушення вимог безпеки праці: у кримінальних законах всіх

пострадянських країн, а також Республіки Польща, Іспанії, Республіки Болгарія, Республіки Сербія, КНР, Фінляндії, Швейцарії відповідальність за вказані діяння закріплена в окремих спеціальних статтях, близьких за змістом до ст. 271 КК України; у кримінальних кодексах таких країн, як Туреччина, Японія, Франція, Республіка Сан-Марино, Аргентина, Республіка Корея відповідальність за посягання на безпеку праці встановлена у статтях, що передбачають відповідальність за спричинення смерті або шкоди здоров'ю людини внаслідок необережності, неуважності, недосвідченості у професійній діяльності або недотримання правил безпеки, наказів та інструкцій тощо.

У підрозділі 1.2. “Об’єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 271 КК України” розкриваються ознаки діяння, суспільно небезпечних наслідків та характерні риси причинового зв’язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками цього злочину.

Дисертант зазначає, що діяння, як ознака об’єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 271 КК, проявляється у порушенні визначених законодавством про охорону праці вимог безпеки праці, і може мати форму дії чи бездіяльності. За змістом таке порушення може виражатися в неналежному виконанні або невиконанні суб’єктом злочину обов’язкових приписів законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також у вчиненні дій, прямо заборонених такими актами.

Оскільки терміни “законодавство про охорону праці” та “законодавчі та інші нормативно-правові акти з охорони праці” представляють у ст. 271 КК бланкетну ознаку, що характеризує діяння, дисертантом розглянуто загальне тлумачення термінів “законодавство”, “законодавчий акт” та “нормативно-правовий акт”; за результатами цього розгляду та аналізу системи чинного законодавства про охорону праці, положень окремих нормативно-правових актів цієї галузі, обґрунтовується висновок, що зазначені у ст. 271 КК поняття мають широкий зміст – включають в себе відповідні вимоги законів України, міжнародних договорів, підзаконних нормативно-правових актів, у тому числі актів центральних та місцевих органів виконавчої влади та актів підприємств. Дисертант стверджує, що використання у чинній редакції назви ст. 271 КК та її частини першої термінів “вимоги законодавства про охорону праці” та “вимоги законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорони праці” відповідно обумовлює невиправдано широке застосування цієї норми, адже, як встановлено, далеко не всі нормативно-правові акти про охорону праці мають однакове значення для встановлення кримінальної протиправності діяння, оскільки не всі містять вимоги безпеки праці, порушення яких призводить (може призвести) до настання наслідків у вигляді шкоди здоров'ю чи життю особи. У зв’язку з цим запропоновано бланкетну ознаку ст. 271 КК викласти як “нормативно-правові вимоги безпеки праці”.

Аналізуючи суспільно небезпечні наслідки як обов’язковий елемент об’єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 271 КК, автор вказує, що вони описані з використанням таких оціночних понять, як “шкода здоров'ю потерпілого” (ч. 1), “загибель людей”, “інші тяжкі наслідки” (ч. 2). На думку автора, мінімальним проявом шкоди здоров'ю повинно визнаватися заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження. Дисертант пропонує виключити такий прояв шкоди як легке

тілесне ушкодження зі змісту суспільно небезпечних наслідків, враховуючи практику застосування ч.1 ст. 271 КК та високий рівень латентності порушень, внаслідок яких спричинено такого виду ушкодження. У зв'язку з цією пропозицією вказується на необхідність внесення змін до законодавства України про адміністративні правопорушення. Поняттям “інші тяжкі наслідки” повинна охоплюватися тільки шкода здоров'ю людини, що проявляється у заподіянні тяжкого тілесного ушкодження. Дисертант звертає увагу на необхідність дотримання законодавцем єдиного і послідовного підходу до опису суспільно небезпечних наслідків у однотипних зі ст. 271 КК юридичних конструкціях (наприклад, ст.ст. 286-288 КК) і пропонує конкретизувати на законодавчому рівні вказані вище оціночні поняття, замінивши їх поняттями уніфікованими: “середньої тяжкості тілесне ушкодження”, “тяжке тілесне ушкодження”, “смерть потерпілого”.

При дослідженні питання про причиновий зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками у злочині, передбаченому ст. 271 КК, зазначається, що встановлення такого зв'язку повинно базуватися на положеннях теорії необхідного спричинення; при вчиненні порушення вимог законодавства про охорону праці причиновий зв'язок може бути прямим, а також опосередкованим, що ускладнюється певними об'єктивними чи суб'єктивними факторами, як то: складність технічних та технологічних процесів, властивості експлуатованої техніки, винна діяльність декількох суб'єктів, неправомірна поведінка потерпілого тощо. Підтверджується висновок про те, що неправомірна поведінка потерпілого, як один з найпоширеніших причинових факторів, не виключає вини й відповідальності особи, зобов'язаної забезпечувати дотримання вимог законодавства про охорону праці, якщо в її діях є всі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 271 КК.

Розділ 2 “Суб'єктивні ознаки порушення вимог законодавства про охорону праці” складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню питань суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 271 КК.

У підрозділі 2.1. “Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 271 КК України” дисертант розкриває загальні та спеціальні ознаки суб'єкта порушення вимог законодавства про охорону праці.

Зазначається, що суб'єкт досліджуваного злочину є спеціальним, що зумовлено змістом об'єкта посягання та характером суспільно небезпечного діяння. Законодавець визначає дві категорії спеціальних суб'єктів злочину, передбаченого ст. 271 КК: службових осіб підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності; громадян – суб'єктів підприємницької діяльності.

Досліджуючи зміст загальних ознак суб'єкта порушення вимог законодавства про охорону праці, дисертант підтверджує правильність позиції законодавця щодо встановлення відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 271 КК, з 16-ти років, оскільки відповідно до Цивільного кодексу України та законодавства України про охорону дитинства у встановлених випадках особа може набувати статусу службової особи та суб'єкта підприємницької діяльності з досягненням 16-річного віку. При вивченні змісту осудності суб'єкта аналізованого злочину розглядаються дискусійні в науці кримінального права питання осудності службових осіб, а також так званої професійної (спеціальної) осудності. Автор поділяє думку тих науковців, які, критикуючи позицію прихильників концепції спеціальної осудності,

зазначають, що для конструювання особливих критеріїв осудності (неосудності) для спеціальних суб'єктів злочинів, пов'язаних з порушенням вимог безпеки праці, немає достатніх теоретичних та практичних підстав.

У дисертації констатується, що законодавець, обмежуючи коло суб'єктів злочину, передбаченого ст. 271 КК, службовими особами підприємств та громадянами - підприємцями, звужує сферу застосування цієї кримінально-правової норми, оскільки виключає випадки вчинення даного злочину фізичною особою, що використовує найману працю, але не зареєстрована як підприємець. Враховуючи положення ст. 128 Господарського кодексу України, поняттям "громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності" за змістом ст. 271 КК треба охоплювати тільки фізичних осіб, які здійснюють господарську діяльність без статусу юридичної особи із залученням найманої праці за умови державної реєстрації їх як підприємців. Однак, аналіз окремих норм трудового законодавства показує, що фізична особа, яка використовує найману працю і не є при цьому підприємцем, при укладенні з працівником трудового договору зобов'язана забезпечити безпечні та нешкідливі умови його праці відповідно до вимог законодавства про охорону праці. Дисертант пропонує доповнити перелік спеціальних суб'єктів злочину, передбаченого ст. 271 КК, цією категорією осіб.

Обов'язковою ознакою суб'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК, що визначає його як спеціальний, є наявність у службової особи підприємства, установи, організації, у фізичної особи, що використовує найману працю, встановленого нормативно-правовими актами обов'язку забезпечувати дотримання працівниками вимог законодавства про охорону праці. Ця ознака не отримала законодавчого закріплення; у зв'язку з цим у дисертації обґрунтовується необхідність доповнення диспозиції ч. 1 ст. 271 КК вказівкою на цю ознаку суб'єкта злочину.

У підрозділі досліджується питання про кримінальну відповідальність рядових працівників у разі порушення ними вимог законодавства про охорону праці та спричинення внаслідок цього шкоди здоров'ю чи життю інших працівників. Автор підтримує точку зору вчених, які спростовують пропозиції про доцільність включення у коло суб'єктів злочину, передбаченого ст. 271 КК, рядових працівників, та наводить додаткові аргументи проти такого підходу, який не узгоджується зі змістом безпосереднього об'єкта цього злочину, специфікою спрямованості діяння, яка визначає спеціальні ознаки його суб'єкта. Дисертантом аналізується законодавчий досвід окремих зарубіжних країн щодо встановлення у кримінальному законодавстві ознак суб'єкта злочину, що посягає на безпеку праці.

У підрозділі 2.2. "Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 271 КК України" досліджуються особливості змісту вини при вчиненні порушення вимог законодавства про охорону праці.

Встановлюючи зміст психічного ставлення суб'єкта до об'єктивних обставин, передбачених у ст. 271 КК як обов'язкові елементи складу даного злочину, автор зазначає, що психічне ставлення суб'єкта до даного діяння та його наслідків може бути тільки необережним і проявлятися у злочинній самовпевненості чи злочинній недбалості. Автор поділяє наукову позицію щодо недосконалості положень концепції "змішаної форми вини" та недоцільності їх застосування для встановлення змісту вини суб'єкта при вчиненні ним злочину, передбаченого ст. 271 КК. Наводяться

додаткові аргументи проти твердження, що свідоме ставлення особи до порушення обов'язково свідчить про наявність прямого умислу і при цьому виключається передбачення настання суспільно небезпечних наслідків. Зазначається, що, по-перше, усвідомлення суспільно небезпечного характеру порушення вимог безпеки праці є інтелектуальною ознакою не тільки умислу, але й злочинної самовпевненості як виду необережності; по-друге, при встановленні змісту вини у злочині з матеріальним складом (яким є злочин, передбачений ст. 271 КК) елемент передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків не може бути виключений ("відірваний") зі змісту психічного ставлення суб'єкта до злочину в цілому. Відповідно, особа, свідомо порушуючи вимоги законодавства про охорону праці, усвідомлюючи потенційну суспільну небезпеку своєї дії чи бездіяльності та передбачаючи можливість настання шкоди здоров'ю чи життю потерпілого, розраховує на її відвернення, тобто діє злочинно самовпевнено.

У підрозділі досліджуються особливості змісту вини у складах злочинів, близьких за змістом ознак до злочину, передбаченого ст. 271 КК, відповідальність за які встановлена у кримінальних кодексах окремих зарубіжних країн.

Розділ 3 "Співвідношення порушення вимог законодавства про охорону праці з іншими злочинами" складається з трьох підрозділів і присвячений питанням співвідношення злочину, передбаченого ст. 271 КК, з деякими іншими злочинами.

У підрозділі 3.1. "Співвідношення порушення вимог законодавства про охорону праці з іншими злочинами проти безпеки виробництва" автор зазначає, що склад злочину, передбаченого ст. 271 КК, є суміжним зі складами інших злочинів проти безпеки; встановлено, що розмежування складів цих злочинів здійснюється за ознаками безпосередніх об'єктів злочину та потерпілого, об'єктивної сторони та суб'єкта злочину. Аналіз матеріалів кримінальних справ за статтями про злочини проти безпеки виробництва, розглянутих судами м. Києва та Київської області у 2001-2005 рр., показує, що на практиці проблеми виникають здебільшого при розмежуванні складів таких злочинів за ознаками, що характеризують зміст діяння, а саме за характером порушених вимог безпеки праці – загальних чи спеціальних (традиційно визначається, що порушення вимог безпеки праці "загального" характеру тягне відповідальність за ст. 271 КК, а "спеціального" – за ст.ст. 272-275 КК). На думку дисертанта, неоднозначність у підходах при застосуванні вказаних норм обумовлюється, зокрема, відсутністю у законодавстві про охорону праці чіткого визначення щодо віднесення тих чи інших вимог безпеки до загальних та спеціальних; дублюванням положень, що встановлюють вимоги безпеки праці, у різних за найменуванням та галузевою належністю нормативно-правових актах з охорони праці; використанням у статтях 271-275 КК не досить чітких формулювань щодо характеру вимог безпеки, а також ігнорування окремими судами при кваліфікації цих злочинів відповідних нормативно-правових положень та роз'яснень Пленуму Верховного Суду України.

У підрозділі 3.2. "Співвідношення злочину, передбаченого ст. 271 КК України, з окремими злочинами проти життя та здоров'я особи" аналізується співвідношення порушення вимог законодавства про охорону праці зі злочинами, ознаки яких передбачені у ст.ст. 115, 119, 121, 122, 125, 128 КК. Склад злочинного порушення вимог законодавства про охорону праці охоплює певну групу можливих

випадків заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень, але в силу специфічної спрямованості посягання, перш за все, на безпеку праці, виділяється з числа злочинів проти життя та здоров'я особи.

За об'єктом злочину норми, передбачені у ст. 271 КК, в залежності від характеру спричиненої шкоди (при співпадинні ознак суб'єктивної сторони) конкурують з нормами, передбаченими статтями 119 та 128 КК, відповідно, як спеціальна та загальні. Життя та здоров'я як основні безпосередні об'єкти, злочинів, передбачених відповідно ст. 119 КК та ст. 128 КК, за об'ємом співпадають з вказаними соціальними цінностями у вигляді додаткових безпосередніх об'єктів злочину, передбаченого ст. 271 КК. Порухення вимог безпеки праці, які є способом заподіяння умисної шкоди життю чи здоров'ю потерпілого, в залежності від характеру шкоди повинні отримувати кваліфікацію за статтями 115, 121, 122, 125 КК. Встановлено інші ознаки складу злочину, які відрізняють порушення вимог законодавства про охорону праці від вказаних злочинів проти життя та здоров'я особи, зокрема, ознаки потерпілого, суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину. Дисертант виділяє типові випадки порушення вимог законодавства про охорону праці, які не охоплюються ст. 271 КК, а кваліфікуються за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи.

У підрозділі 3.3. “Співвідношення злочину, передбаченого ст. 271 КК України, зі службовою недбалістю (ст. 367 КК України)” зазначається, що передбачений ст. 271 КК злочин є, по суті, різновидом службової недбалості; в такому випадку норми, передбачені ст. 367 КК та ст. 271 КК, співвідносяться між собою як загальна та спеціальна, а взаємозв'язок між ними має характер підпорядкування за об'ємом. Звертається увага на те, що співвідношення складів вказаних злочинів за спеціальною ознакою суб'єкта злочину необхідно здійснювати тільки в частині визнання суб'єктом цього злочину службової особи підприємства, установи, організації. Окремо розглядається питання про особливості відповідальності за ст. 271 КК керівників та головних спеціалістів, які здійснюють загальне керівництво на підприємствах, в установах, організаціях.

Автор зазначає, що співвідношення за ознакою суспільно небезпечних наслідків здійснюється у випадку, якщо наслідки, представлені у ст. 367 КК поняттями “істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб” та “тяжкі наслідки”, проявилися у заподіянні шкоди здоров'ю чи життю людини. У випадках, коли службова особа внаслідок службової недбалості допустила порушення вимог законодавства про охорону праці і при цьому заподіяла шкоду здоров'ю чи життю потерпілого, її дії в залежності від ступеню тяжкості такої шкоди кваліфікуються за відповідною частиною ст. 271 КК і додаткової кваліфікації за ст. 367 КК не потребують.

У висновках дисертації наведено основні теоретичні положення, отримані в результаті здійснення кримінально-правової характеристики об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 271 КК, та встановлення особливостей кваліфікації цього злочину й співвідношення його з деякими іншими злочинами; сформульовані конкретні рекомендації щодо вдосконалення

кримінального законодавства України. Зокрема, зроблені наступні висновки та пропозиції:

1. Особливістю розвитку кримінального права України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці є неоднозначність позиції законодавця при визначенні родового об'єкта та місця норми, що передбачає (передбачала) відповідальність за цей злочин в Особливій частині КК.

2. Безпека праці як безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 271 КК, визначена як стан умов праці, який забезпечує відсутність небезпеки заподіяння шкоди життю та здоров'ю працівників та прирівняних до них осіб в процесі трудової (службової) діяльності на підприємстві, в установі, організації або при виконанні роботи на умовах трудового договору з фізичною особою внаслідок впливу небезпечних та шкідливих виробничих факторів.

3. Пропонується розширити формулювання назви розділу X Особливої частини КК, яка обумовлює зміст родового об'єкту злочинів, розміщених в цьому розділі, виклавши її в такій редакції: “Злочини проти безпеки праці та безпеки виробництва”.

4. З урахуванням наукової позиції про необхідність максимальної конкретизації у ст. 271 КК оціночних ознак “шкода здоров'ю потерпілого”, “загибель людей” та “інші тяжкі наслідки”, пропонується замість них використовувати у зазначеній статті формулювання “середньої тяжкості тілесне ушкодження”, “смерть потерпілого або тяжке тілесне ушкодження”.

5. На основі вивчення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 271 КК, та з урахуванням положень, що виносяться на захист, пропонується назву ст. 271 КК та диспозиції її першої та другої частин викласти в наступній редакції:

“Стаття 271. Порушення нормативно-правових вимог безпеки праці

1. Порушення нормативно-правових вимог безпеки праці службовою особою підприємства, установи, організації або фізичною особою, яка використовує найману працю, які зобов'язані забезпечувати дотримання цих вимог, якщо це порушення спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, – карається ...

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило смерть потерпілого або тяжке тілесне ушкодження, – карається ...”.

6. У зв'язку з пропозицією про декриміналізацію заподіяння легкого тілесного ушкодження як різновиду суспільно небезпечних наслідків у злочині, передбаченому ст. 271 КК, та з метою відмежування цього злочину від адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст.41 Кодексу України про адміністративні правопорушення, пропонується викласти диспозицію останньої в такій редакції: “Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці за відсутності ознак злочину, передбаченого ст. 271 КК України...”.

7. З огляду на неоднозначне тлумачення змісту та характеру вимог безпеки при виконанні різного роду робіт (ст.ст. 271, 272, 273 КК), відсутність у чинному кримінальному законі та у законодавстві про охорону праці положень про те, які

вимоги безпеки необхідно відносити до загальних, а які – до спеціальних, з метою конкретизації бланкетних ознак пропонується внести відповідні зміни до статей 272 та 273 КК, наголосивши саме на галузевій приналежності правил безпеки:

а) у ст. 272 слова “порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою” замінити словами “порушення вимог безпеки, що стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою”;

б) у ст. 273 слова “порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах” замінити словами “порушення правил безпеки, що стосуються вибухонебезпечних підприємств або вибухонебезпечних цехів”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Бахуринська О. До питання про потерпілого від порушень вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С.85-88.

2. Бахуринська О. Нормативно-правові акти про охорону праці як елемент бланкетної диспозиції ч. 1 ст. 271 КК України // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 5. – С. 50-56.

3. Бахуринська О. Деякі питання встановлення конкретизованого змісту бланкетної ознаки, що характеризує діяння за ч. 1 ст. 271 КК України // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 9. – С. 63-68.

4. Бахуринська О. Спірні питання суб'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК України, в кримінально-правовій науці // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 4. – С. 134-142.

5. Бахуринська О. Розмежування складів порушень вимог законодавства про охорону праці та інших злочинів проти безпеки виробництва // Вісник прокуратури. – 2006. – № 7. – С. 66-73.

6. Бахуринська О. До критики “змішаної форми” вини у злочині, передбаченому ст. 271 Кримінального кодексу України // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2005. – № 1. – С.57-63.

7. Бахуринська О. Співвідношення безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК України, з родовим об'єктом злочинів проти безпеки виробництва // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіональної науково-практичної конференції: 5-6 лютого 2004. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – С.413-415.

8. Бахуринская Е. Последствия нарушения законодательства об охране труда в аспекте разграничения административных правонарушений и преступлений // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы: материалы IV международной научно-практической конференции МГУ: 27-28 мая 2004. – Москва, Лекс Эст, 2005. – С.54-58.

АНОТАЦІЯ

Бахуринська О.О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2007.

Дисертація є першим в Україні з моменту набрання чинності КК України 2001 року монографічним дослідженням ознак юридичних складів порушення вимог законодавства про охорону праці. У дисертації здійснений комплексний юридичний аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочину, передбаченого ст. 271 КК України. Розглядаються основні підходи до нормативного закріплення вказаних юридичних ознак у чинному національному кримінальному законодавстві та законодавстві окремих зарубіжних країн. Досліджується специфічний кримінально-правовий зміст порушення вимог законодавства про охорону праці та його співвідношення з іншими злочинами; запропоноване авторське визначення об'єкта цього злочину.

На підставі отриманих у ході дослідження результатів розроблено пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування.

Ключові слова: порушення вимог законодавства про охорону праці, злочини проти безпеки виробництва, ознаки складу злочину, безпека праці, охорона праці, законодавство про охорону праці.

АННОТАЦИЯ

Бахуринская Е.А. Уголовно-правовая характеристика нарушения требований законодательства об охране труда (ст. 271 УК Украины). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2007.

Диссертация представляет собой первое в Украине с момента вступления в силу УК Украины 2001 г. монографическое исследование объективных и субъективных признаков юридических составов нарушения требований законодательства об охране труда. Рассматриваются основные подходы к нормативному закреплению указанных юридических признаков в действующем национальном уголовном законодательстве. Изучен положительный опыт регламентации уголовной ответственности за нарушение требований законодательства об охране труда в законодательстве отдельных зарубежных стран.

Исследуется специфическая уголовно-правовая конструкция преступления, предусмотренного ст. 271 УК Украины, определяется содержание основного и дополнительных непосредственных объектов этого преступления, изучаются признаки потерпевшего. Предложено авторское определение понятия “безопасность труда” как объекта данного преступления; разработана классификация потерпевших от нарушения требований законодательства об охране труда. В результате соотношения содержания непосредственного объекта преступления, предусмотренного ст. 271 УК Украины, и родового объекта преступлений против безопасности производства сделан вывод о том, что объект нарушения требований законодательства об охране труда шире по содержанию, что обуславливает

рассмотрение нового подхода к определению места ст. 271 в разделе X Особенной части УК Украины “Преступления против безопасности производства”.

Анализируются признаки общественно опасного деяния и общественно опасных последствий преступления, предусмотренного ст. 271 УК Украины, а также определяется характер причинной связи между деянием и наступившими последствиями. Изучено действующее законодательство Украины об охране труда с целью установления содержания бланкетных признаков ст. 271 УК Украины. Автор обосновывается необходимость соблюдения единого последовательного подхода законодателя при описании признаков общественно опасных последствий, выраженных в оценочных понятиях, в юридических конструкциях с однотипными проявлениями вреда здоровью или жизни человека, причиненного в результате нарушения разного рода правил безопасности; предлагается максимально конкретизировать указанные признаки в ст. 271 УК Украины с помощью унифицированных понятий.

Исследуются проблемы определения содержания вины при совершении преступления, предусмотренного ст. 271 УК Украины, а также устанавливаются общие и специальные признаки субъекта этого преступления. Предложено расширить круг субъектов нарушения требований законодательства об охране труда, включив в него физических лиц, использующих наемный труд и не являющихся при этом субъектами предпринимательской деятельности.

Кроме того, в диссертации рассматриваются вопросы соотношения преступления, предусмотренного ст. 271 УК Украины, с другими преступлениями, в частности, с иными преступлениями против безопасности производства, с отдельными преступлениями против личности, а также с преступной небрежностью.

В результате проведенного исследования формулируются теоретические выводы и предложения по усовершенствованию уголовного законодательства Украины и практики его применения. Предлагается новая редакция названия и диспозиций ч. 1 и ч. 2 ст. 271 УК Украины.

Ключевые слова: нарушения требований законодательства об охране труда, преступления против безопасности производства, признаки состава преступления, безопасность труда, охрана труда, законодательство об охране труда.

SUMMARY

Olena O. Bakhurynska. Criminal and Legal characteristic of violation of labour protection legislation (article 271 of the Criminal Code of Ukraine). – Manuscript.

Thesis for PhD in Law Degree Sciences in speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Kyiv national university named after Taras Shevchenko. – Kyiv, 2007.

Thesis is the first monographic complex research in Ukraine legal elements of violation of labour protection legislation.

This dissertation contains a complex legal analysis of objective and subjective elements of the corpus delicti specified in article 271 of the Criminal Code of Ukraine. It considers main approaches in normative regulation of these elements in modern criminal legislation of Ukraine and legislation of some foreign states.

It examines specific criminal-legal content of violation of labour protection legislation, and its co-relation with other crimes; author's definition of object of researched crime is offered.

On the basis of the result received during research , offer concerning improvement criminal legislations of Ukraine and practice of its application are developed.

Key words: violation of labour protection legislation, the crimes against manufacture safety, elements of the corpus delicti, labour safety, labour protection, labour protection legislation.